

Research Article

doi: [10.71633/jshsp.2025.1032370](https://doi.org/10.71633/jshsp.2025.1032370)

The Evolution of Historical Houses of Tabriz Metropolis from the Perspective of Visual Perception (Case Study: Houses in Qajar Period of Tabriz)

Fatemeh Mohammadiyan¹, Ali Azar*² & Asadolah Shafizade³

1. Ph.D Student in Architecture, Department of Architecture, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar, Iran

2. Associate Professor, Department of Urban Planning and Architecture, Maragheh Branch Islamic Azad University Maragheh, Iran

3. Assistant Professor, Department of Architecture, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar, Iran

* Corresponding author: Email: a_azar@iau-maragheh.ac.ir

Receive Date: 29 November 2022

Accept Date: 08 October 2023

ABSTRACT

Introduction: The Qajar period houses of Tabriz are considered to be the most beautiful historical houses of Tabriz. The aesthetics of these houses is not only formal and outward, but a mass of semantic and functional aesthetics is hidden behind the appearance of these houses.

Research Aim: Explanation and investigation of the influential components in the functional aesthetics of the historical houses of Tabriz in the Qajar period

Methodology: Descriptive-analytical method with qualitative method using interviews was used. In this research, there are two types of statistical population. 1- The houses of the Qajar period of Tabriz, which have been selected from among the 14 famous Qajar houses of Tabriz. 1- There are 135 professors and experts in the field of architecture and historical heritage of Tabriz, of which 16 were randomly selected. To analyze the house in relation to the aesthetics of the interpretive-historical method, and to interview in a semi-structured way with experts from the professors and experts of Tabriz in the fields related to the architecture of this house, the interviews were conducted using audio recorders. The voice of the respondents was coded using the "MaxQodia" qualitative data analysis software with the help of a computer. After examining the evolution of historical houses in Tabriz metropolis from the perspective of visual perception, the effect of functionalism, aesthetic and semantic factors on the visual perception of this house was discussed. For this purpose, structural equation modeling was used by SmartPLS software. The data of this section was collected by a researcher-made questionnaire consisting of 25 questions (functionalism component 5 questions, aesthetic component 5 questions, semantic component 5 questions and visual perception 10 questions) among 100 people (according to Cochran's formula) of related professors and experts. It was prepared with the subject of research.

Studied Area: The area under study is the city of Tabriz

Result: It is concluded that the aesthetic factors have been manifested in the context of the body and the function of harmony with local custom and culture, local materials and attention to the needs of all family members and flexibility, and the evolution of the historical houses of Tabriz in the direction of aesthetics (functional, functional)) Is.

Conclusion: The findings of the research showed that the aesthetics of Qajar houses is manifested in a functional, physical, formal, structural and functional-social way and in the relationship with nature. The most important manifestations of this period appear in the form of three styles and periods of purely performance (without paying attention to aesthetics), imitative aesthetics and aesthetics along with functional aesthetics.

KEYWORDS: Historical Houses, Visual Perception, Functionality, Qajar period, Tabriz

فصلنامه علمی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی
دوره ۱۹، شماره ۴ (پیاپی ۶۹)، زمستان ۱۴۰۳
شاپای چاپی ۰۵۹۶۸-۲۵۳۵ شاپای الکترونیکی ۰۵۹۵۸-۲۵۳۸
<http://jshsp.iaurasht.ac.ir>
صص. ۷۸-۶۱

doi: 10.71633/jshsp.2025.1032370

مقاله پژوهشی

سیر تحول خانه‌های تاریخی کلانشهر تبریز از منظر ادارک بصری (نمونه موردی: خانه‌های دوره قاجار تبریز)

فاطمه محمدیان^۱، علی آذر^{۲*} و اسدالله شفیعی‌زاده^۳

۱. دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران
  ۲. دانشیار گروه شهرسازی و معماری، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران
  ۳. استادیار گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران
- * نویسنده مسئول: Email: a_azar@iau-maragheh.ac.ir

تاریخ دریافت: ۰۸ آذر ۱۴۰۳
تاریخ پذیرش: ۱۶ مهر ۱۴۰۳

چکیده

مقدمه: خانه‌های دوره‌ی قاجار تبریز از زیباترین خانه‌های تاریخی تبریز محسوب می‌شوند. زیبایی شناسی این خانه‌ها نه تنها صوری و ظاهری است بلکه توده‌ای از زیبایی شناسی معنایی و عملکردی پشت ظاهر این خانه‌ها نهفته شده است.

هدف: تحقیق حاضر با هدف تبیین و بررسی مولفه‌های تاثیرگذار در زیباشناسی کارکردی خانه‌های تاریخی تبریز در دوره قاجار است

روش‌شناسی تحقیق: این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی، روش کیفی و با استفاده از مصاحبه مورد استفاده قرار گرفت. در این پژوهش دو نوع جامعه آماری وجود دارد. یکی خانه‌های دوره قاجار تبریز که بصورت طبقه‌ای از بین ۱۴ خانه مشهور قاجاری تبریز ۴ مورد انتخاب شده‌اند. و دوم اساتید و خبرگان در زمینه معماری و میراث تاریخی شهر تبریز که ۱۳۵ نفر می‌باشد که ۱۶ نفر بصورت گلوله برفی و تصادفی انتخاب شدند. برای تحلیل خانه‌ها در رابطه با زیبایی شناسی از روش تفسیری-تاریخی و برای مصاحبه هم بصورت نیمه ساختاری با افراد متخصص از اساتید و خبرگان تبریز در زمینه‌های مرتبط با معماری این خانه‌ها انجام شد، مصاحبه‌ها با استفاده از ضبط صوت انجام گرفته است. صوت پاسخ دهندگان با استفاده از نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی "مکس کیو‌دای" به کمک رایانه، کدبندی شده است و پس از بررسی سیر تحول خانه‌های تاریخی کلانشهر تبریز از منظر ادراک بصری، به بررسی تاثیر عوامل کارکردگرایی، زیبایی‌شناختی و معناشناختی بر ادراک بصری این خانه‌ها پرداخته شد. به این منظور از مدلسازی معادلات ساختاری به وسیله نرم افزار اسمارت پی ال اس استفاده گردید. داده‌های این بخش توسط پرسشنامه‌ای محقق ساخته مشتمل بر ۲۵ سوال (مولفه کارکرد گرایی ۵ سوال، مولفه زیبایی‌شناختی ۵ سوال، مولفه معناشناختی ۵ سوال و ادراک بصری ۱۰ سوال) میان ۱۰۰ نفر (مطابق فرمول کوکران) از اساتید و خبرگان مرتبط با موضوع تحقیق تهیه شد.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: محدوده مورد مطالعه شهر تبریز است.

یافته‌ها: یافته‌های حاصل از تحقیق نشان داد که زیبایی شناسی خانه‌های قاجاری بصورت کارکردی، بصورت کالبدی، فرمی، ساختاری و کارکردی-اجتماعی و رابطه با طبیعت متجلی می‌گردد. مهم‌ترین نموده‌های این دوره در قالب سه سبک و دوره صرفاً عملکرد (تهی از پرداخت به زیبایی شناسی)، زیبایی‌شناسی تقلیدی و زیبایی شناسی همراه با زیبایی شناسی عملکردی پدیدار می‌شود.

نتایج: نتایج نشان می‌دهد که عوامل زیبایی‌شناسی در بستر کالبد و کارکرد همخوانی با عرف و فرهنگ بومی، مصالح بومی و توجه به نیازهای تمام اعضای خانواده و انعطاف پذیری جلوه گر شده است و سیر تحول خانه‌های تاریخی تبریز در مسیر زیبایی شناسی (کارکردی، عملکردی) است.

کلیدواژه‌ها: خانه‌های تاریخی، زیبایی، ادراک بصری، کارکردی، دوره قاجار، تبریز

مقدمه

زیبایی‌شناسی به جهت کاوش پیرامون ابعاد معنایی یک علامت در ارتباط با ساختارهای ذهنی و با در نظر داشتن کارکردهای اجتماعی و فرهنگی در مطالعات معماری دارای نقشی بسیار تاثیرگذار است (سختوت دوست و البرزی، ۱۳۹۷). یکی از اهداف معماری آفرینش اثری زیبا می‌باشد. اصطلاح زیبایی‌شناسی نخستین بار توسط الکساندر بومگارتن به کار رفت. بعدها این واژه برای نوعی از زیبایی‌بویژه معماری و هنر که از طریق حواس حاصل می‌شود، به کار برده شد. در قرن بیستم، اندیشمندان با تصدیق ارزش هنر و معماری، تجربه را به عنوان ابزاری زیباشناختی ابزاری قدرتمند برای شناخت محیط معرفی کردند زیرا معماری و اشیاء هنری نیرومندترین و آماده‌ترین منبع تجربه زیباشناختی هستند که تماماً برای اصلاح و تشدید تجربه‌های دریافتی به روش‌های مختلف به کار می‌روند (ادیب‌زاده و خالص اهر، ۱۳۹۶: ۱۳). هدف از شناخت زیبایی‌شناسی درک چگونگی محیط اطراف و جایگاه شخص در محیط به معنای واقعی است (جعفری، ۱۳۹۴: ۴۶). در تربیت معماری، زیبایی‌شناسی عاملی است که انسان به تدریج آن را درک می‌کند؛ مثل میوه‌ای که باید صبر کند تا برسد. (Kontson et al., 2015). معماری به معنای زیبایی، زیبایی‌ریاضی است که براساس هماهنگی، نظم و تقارن ایجاد می‌شود. ویتروویوس (۱ قرن قبل از میلاد) به عواملی مانند استحکام (فیمیتاس)، سودمندی (سودگرایی) و زیبایی (ونوستاس) در ساخت و سازه‌ای توجه می‌کند. در نظر او، زیبایی زمانی اتفاق می‌افتد که معماری ساخت‌وساز ظاهر خوشایند و مطلوبی داشته باشد و هر بخش از آن تقارن درستی داشته باشد. عوامل متعددی در معماری دخیل هستند که باعث می‌شوند ساخت‌وساز زیبا به نظر برسد (Stahlberg-Aalto, 2019). مازلو در هرم خود، نیازهای انسان را به دو بخش نیازهای پایه و متعالی تقسیم می‌کند؛ که نیاز و حس زیبایی‌شناسی در انسان، جزء نیازهای متعالی و انگیزه بخش می‌باشد که این امر نشان دهنده‌ی ارزش و اهمیت زیبایی‌شناسی در انسان می‌باشد که باید مورد توجه قرار گیرد. زیبایی‌شناسی از آن جهت که کیفیتی درونی و ناظر بر حالات درونی آدمی است ارضاء آن می‌تواند مقدمه‌ای برای رویکرد آدمی به سوی معنویت باشد. (فهیمی فر، ۱۳۸۸). زیبایی‌شناسی معماری تلاشی است در جهت رسیدن به مفاهیم و مبانی پایه‌ای شکل دهنده معماری، بحث زیبایی‌شناسی از دیرباز تاکنون مطرح بوده و در هر دوره تأویل و تفسیر گشته است. (مختاباد امرئی، دباغ، ۱۳۹۳). تجربه زیباشناختی مورد نظر اگرچه ممکن است با موضوع‌ها و فعالیت‌های ویژه‌ای مرتبط باشد، ولی از زندگی روزمره مردم ناشی می‌شود (سارتر، ۱۳۹۹). معماری از ویژگی‌های بصری و زیبایی برخوردار بوده و به عنوان بخش مهمی از ویژگی‌های زیبایی‌شناسی و اجزای کالبدی معماری محسوب می‌شوند. طرح و فرم عناصر معماری در یک کالبد مفهومی و کاملاً سازگار با عملکرد مورد انتظار با توجه به توجیحات فنی و منطبق با جنبه‌های بصری داخلی و خارجی محیط و کالبد معماری در نظر گرفته می‌شود (Moore, 2019). تاکنون، ارزش ابنیه‌هایی که در میراث فرهنگی ثبت شده‌اند، مورد توجه معماران و برنامه‌ریزان شهری بود که لازم است ارزش تاریخی خانه‌های قدیمی نیز مانند خانه‌های ثبت شده نیز باید حفظ شود (Cheung, 2022). معماری ایرانی که تبلور زیبایی‌شناسی در طول سالیان متمادی است می‌تواند منبعی غنی جهت اقتباس اصول زیبایی‌شناسی در معماری باشد. مبانی کمی و کیفی در معماری سنتی، که مربوط به مقوله‌ی اصول زیباشناختی هستند؛ منجر به بروز زیباشناختی می‌شود (Sadeghi et al, 2018: 3). خانه‌های قاجاری تبریز از زیباترین و ارزنده‌ترین بناهای تاریخی شهر تبریز به حساب می‌آیند، زیبایی جزء ناگسستی این خانه‌ها می‌باشد، بررسی زیبایی‌شناسی این خانه‌ها به دلیل اینکه در تحقیقات گذشته بیشتر به زیبایی‌شناسی ظاهری پرداخته شده و بعد معنایی و عملکردی و کارکردی این خانه‌ها بیشتر بررسی نشده است مهم می‌نماید. هدف این تحقیق، بررسی نقش مولفه‌ها و عوامل تاثیرگذار در زیبایی‌شناسی معماری خانه‌های تاریخی تبریز در ادراک مفاهیم معنایی می‌باشد. بر این اساس سوال اساسی این پژوهش عبارت است از کدام مولفه‌ها در زیبایی‌شناسی خانه‌های تاریخی کلانشهر تبریز موثر هستند؟

عناصر معماری از ویژگی‌های بصری و زیبایی برخوردار بوده و به عنوان بخش مهمی از ویژگی‌های زیبایی‌شناسی و اجزای کالبدی معماری محسوب می‌شوند. طرح و فرم عناصر معماری در یک کالبد مفهومی و کاملاً سازگار با عملکرد مورد انتظار با توجه به توجیحات فنی و منطبق با جنبه‌های بصری داخلی و خارجی محیط و کالبد معماری در نظر گرفته می‌شود (Moore, 2019). بخشی از این عناصر به صورت ساختار اصلی (فیزیکی؛ ابعاد، تناسبات، رنگ و...) بنا و بخشی به عنوان جنبه مفهومی و معنایی (نماد و نشانه‌ها)، و بخش زیادی دیگر به عنوان الحاقات (جنبه تزئینی و معنایی) معماری در نظر گرفته می‌شود. زیبایی و کسب لذت از عناصر معماری نیز پیرو ویژگی‌های ساختاری "فیزیکی و بصری"، جنبه‌های مفهومی و نمادین "نماد و نشانه‌ها" و جنبه‌های الحاقی و تزئینی در نظر گرفته شده‌اند چرا که این عوامل با کلیت زیبایی کالبد فیزیکی معماری، تجربه‌های زیبایی

شناسی و ادراکات حسی افراد در ارتباطاند (کریمی و مرادی، ۱۳۹۹: ۶). بنابر ماهیت اثر معماری، نمی‌توان اصول زیبایی شناسی را چون ضوابط و قواعدی تلقی کرد که بر آن اساس بتوان اثر مشخصی را خلق کرد. در مبانی نظری معماری، اصول همچون وحدت، تقارن، تعادل، تداوم، وزن و آهنگ، مقیاس و تناسب بیش از آنکه بتوانند دستاویزی برای موضع نقادانه باشند، مفاهیم و موضوعاتی هستند که این مجال را برای منتقد فراهم می‌کنند تا یافته‌های خود را از اثر معماری، در قالب آن منظم کند. این موضوعات در شکل گسترده خود شامل مباحث مختلفی چون فرم، سطح، حجم، ساماندهی، روابط فضایی، تناسب، سلسله مراتب، و امثال آن هستند (آیوازیان، ۱۳۸۱: ۶۶). تنوع عوامل موجود در شکل‌گیری معماری مسکونی قاجار موجب شد که خانه‌های قاجاری به نقطه اوج آثار معماری این عصر در تجلی جامع ویژگی‌های معماری آن دوران و انعکاس مفاهیم متعددی همچون سنت و تجدد، اصالت و نوگرایی، تنوع و خلاقیت‌های فضایی، درون‌گرایی و برون‌گرایی و غیره مبدل گردند (سعادت‌ی خنسه، ۱۳۹۶). بناهای مسکونی در عصر قاجار به خصوص در اواخر دوره قاجار تأثیری از فرهنگ و معماری غرب در جامعه ایرانی می‌باشد. خانه‌های ثروتمندان و اعیان‌نشینان بیش از پیش از بناهای اروپایی الهام گرفته می‌شد در این میان ستون‌ها نقش مهم‌تری نسبت به دیگر عناصر داشتن که با اقتباس و تقلید از سبک باروک می‌توان یاد نمود و یا به بیان دیگر می‌توان گفت سبک باروک ایرانی پدیدار گشت، از تزئینات این دوره می‌توان به ستون‌های تزئین شده سنگی، آجری و گچ‌بری‌های از نقوش گل و بلبل، شاخ و برگ، آیینه کاری، کاشی‌کاری و... از تلفیق آراسته با هنر و معماری ایرانی - اروپایی در آثار مورد استفاده در جهت بهره‌وری قرار می‌گرفت. بنابراین تاریخ معماری در دوران قاجاریه تأثیر زیادی در الگوهای قدیم معماری ایرانی در ارتقاء بخشیدن و نوآوری فضایی به وجود آورد ساخت خانه امری فرهنگی مرتبط با نگرش افراد می‌باشد به گونه‌ای که خانه نماد انسان و تجلی گاه او و حضور آن در جهان هستی خواهد بود. همچنین خانه‌های تاریخی نشان هویت انسان می‌باشد چرا که بافتهای قدیمی باعث به وجود آمدن پیوندهای عاطفی، ذهنی در ارتباط با کالبد و ساختار فضایی در گذشته ایجاد که از عوامل استمرار حیات در طول زمان می‌بوده است که ریشه در باور و اعتقادات و تفکرات خاص حاکم بر مردم و معماری این سرزمین داشته است. زیباشناسی نظری مانند پژوهش‌های روان‌شناختی اولیه، بر تحلیل درونی و باورهای شخصی از مفهوم زیبایی و خوشایند بودن محیط استوار است (مولفان، ۱۳۸۲). در تحلیل اثر معماری که جزو آثار خوب قرار گرفته بدون شک مفهوم و موجودیت زیبایی در کل و جزء پیکره‌ی آن وجود دارد با مشاهده‌ی یک اثر معماری و با در نظر گرفتن اصول و مبانی نظری مانند تناسب و توازن، مقیاس، تکرار و تناوب، تقارن، تعادل و غیره مشخص می‌گردد که پدیده‌ای به نام زیبایی در آن نهفته است. به عبارت دیگر محیط زیبا محیطی است که تجربیات حسی لذت‌بخشی را فراهم آورد، ساختار ادراکی دلپذیری داشته باشد و نمادهای لذت‌بخشی را تداعی کند (عابدی و یامی، ۱۳۹۷: ۲). به طور قطع معماری ایران در روند شکل‌گیری و تکامل خود دارای لایه‌های معنایی و مفاهیم پایه‌ای بسیار کهن و غنی بوده است که به نظر می‌رسد وقت آن رسیده است که با نگاهی علمی و مستدل به معماری ایرانی به جستجوی این مفاهیم پرداخته شود پشت ظاهر توده‌ای پنهان نموده است. به قول مرحوم دکتر محمدکریم پیرنیا آثار و ابنیه‌های تاریخی را می‌توان به صورت یک عملکرد اصولی بیان نمود، که این موارد را اصول پنج‌گانه مطرح نموده که عبارت‌اند از: پرهیز از بیهودگی، خودبسندگی، درون‌گرایی، مردم‌واری و نیارش لحاظ نموده است (پیرنیا، ۱۳۸۷). دوره قاجار را می‌توان به وضوح یکی از دوره‌های معماری خانه‌سازی - خانه‌های مسکونی نامید. خانه‌های قاجاری ایران از جهات مختلف از جمله روح مکان، روح فضا، با زمان که هر یک عنصر پدید آمدن یکدیگرند بیان نمود. دیوارنگاره‌های خانه‌های دوره قاجار آیینی تمام‌نمای فرهنگ، هنر، تمدن و اعتقاداتی است که بر ذهن مردم قاجاری سایه افکنده است به گونه‌ای که با بررسی آن می‌توان به درک صحیحی از آن چه که در متون آمده رسید. در دوره‌ی قاجار طالبان هنر، درباریان، حامیان و سفارش‌دهندگانی وابسته به دربار بودند و دیوارنگاره‌ها از جمله هنرهایی بود که کاخهای شاهان و خانه‌های درباریان و صاحب‌منصبان و ثروتمندان را می‌پوشاند (موسویان و همکاران ۱۴۰۰). در معماری بیشتر خانه‌های دوره قاجار تحت تأثیر و نفوذ غرب و یکی از عوامل دچار گسترش دگرگونی در جامعه بود که این امر باعث به وجود آمدن تزئینات غرب‌گرا همچون نقوش رئالیسم و طبیعت‌گرایی، نقوش انسان، فرشته به صورت واقع‌گرایانه رئال در تزئینات بنا، تزئینات معماری ایران را تحت تأثیر قرار داده با این حال خانه‌های تاریخی دوره قاجار را می‌توان بخشی از گنجینه‌های ارزشمند تاریخ هنر و معماری ایران و ایرانی دانست که کمتر مورد توجه و مطالعه قرار گرفته‌اند که تحقیق حاضر به بررسی تحول این خانه‌های تاریخی در بستر و لایه‌های معنایی و عملکردی و زیبایی‌شناسی می‌پردازد. نوآوری تحقیق حاضر به این صورت است که برای اولین بار در شهر تبریز به شناسایی عوامل مؤثر در زیباشناسی کارکردی خانه‌های تاریخی به لحاظ مفاهیم کالبدی-فضایی، کارکردی-اجتماعی در شکلگیری این نوع مساکن مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین با لحاظ کردن عوامل مداخله‌گر فوق در احیا و مرمت خانه‌های

تاریخی به لحاظ معماری در شهر تبریز می‌باشد و به عبارتی مفاهیم استخراج شده از فضاهای سنتی ایران می‌تواند در معماری معاصر ایران تداوم یابد و سبب حس گشودگی و چند برابر شدگی فضا (گسترده‌گی دید) گردد. با ایجاد تعامل میان ماده و معنا و با بکارگیری عناصر نماد گرای خویش در معماری، سیر تحول خانه‌های تاریخی را به عنوان ابزاری معمارانه در اختیار هنرمند و معمار قرار داده و با ایجاد روند حرکتی از کمیت مادی به سوی کیفیت روحی (برتری محتوا بر ظرف)، منجر به کاستن از ماده و افزایش فضا شده و با بیانی معمارانه و وحدت را در تجلی وجه باطنی و ملکوتی ماده در بخش ساختاری نمودار ساخته و موجب حس تعلق به مکان (فضا) می‌گردد.

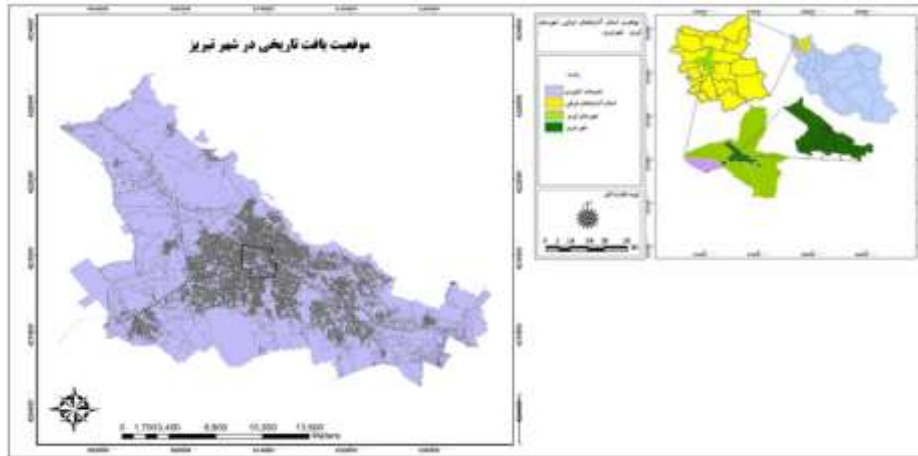
خانه در فرهنگ معماری ایران عمدتاً به صورت حیاط مرکزی است که با فضاهای دور بسته می‌شود بدنه محصور کننده فضای حیاط اتاق‌ها هستند. در مقابل حیاط مرکزی به عنوان فضای داخلی، میدان و تکیه سرباز و سرپوشیده قرار دارد که از اطراف بدنه‌های مرکب از دکان‌ها، حمام عمومی، مسجد و مانند آن یا خانه‌های مسکونی محصور می‌شود حیاط یک خانه با حوض و باغچه‌بندی و اتاق‌های محصورکننده آن با حیاط یک مسجد یا یک مدرسه با حوض در مرکز حیاط و باغچه‌های دور آن، سکوها، طاق‌نماها و غرفه‌های دور آن با هم شباهت زیادی دارد (حمزه نژاد و صدریان، ۱۳۹۳). خانه مرکز جهان است برای ساکنانش و برای محله‌اش شاخص‌ترین بنا در تحکیم مکان خانه در وهله اول نوعی نهاد است نه سازه، و این نهاد برای مقاصد بسیار پیچیده ایجاد شده است. با توجه به اینکه احداث خانه پدیده‌ای فرهنگی است شکل و سازمان فضائی آن هم به شدت تحت تأثیر فرهنگ آن قرار می‌گیرد (رپاپورت، ۱۳۸۸). خانه زادگاهی است که سلسله مراتب کارکردهای مختلف سکونت کردن یا زندگی کردن در یک خانه را برای همیشه در لوح وجود ما حک می‌کند و یا در جایی دیگر می‌گوید: هر فضائی که بتوان در آن بتوان به واقع مسکن گزید مفهوم خانه را از آن خود می‌کند. خانه تنها پناه دهنده روزها و شب‌های حاضر ما نیست در حفاظ آن صندوقچه گذشته خود را نیز از خیال خاطرمان بارها باز و بسته می‌کنیم.

روش پژوهش

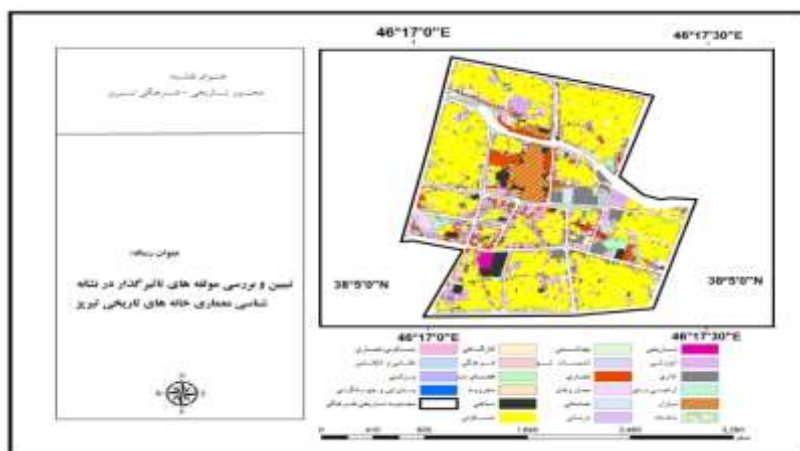
پژوهش حاضر از جمله تحقیقات کاربردی است که به بررسی نقش مؤلفه‌ها و عوامل تاثیرگذار در زیبایی‌شناسی معماری خانه‌های تاریخی تبریز در ادراک مفاهیم معنایی می‌پردازد. در این پژوهش، با توجه به ماهیت و اهداف در نظر گرفته شده، روش توصیفی-تحلیلی با روش کیفی مورد استفاده قرار گرفت که از طریق مصاحبه عمیق با کارشناسان و متخصصین و صاحب نظران در زمینه‌های مرتبط به معماری خانه‌های قاجاری تبریز صورت گرفته است. در این پژوهش دو نوع جامعه آماری وجود دارد. ۱- خانه‌های دوره قاجار تبریز که بصورت طبقه‌ای از بین ۱۴ خانه مشهور قاجاری تبریز ۶ مورد انتخاب شده‌اند. ۱- اساتید و خبرگان در زمینه معماری و میراث تاریخی شهر تبریز که ۱۳۵ نفر می‌باشد که ۱۶ نفر بصورت گلوله برفی و تصادفی انتخاب شدند. برای تحلیل خانه‌ها در رابطه با زیباشناسی از روش تفسیری-تاریخی و برای مصاحبه هم بصورت نیمه ساختاری با ۱۶ متخصص از اساتید و خبرگان تبریز در زمینه‌های مرتبط با معماری این خانه‌ها، انجام شد، مصاحبه‌ها با استفاده از ضبط صوت انجام گرفته است. صوت پاسخ دهندگان با استفاده از نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی "مکس کیودیای" به کمک رایانه، کدبندی شده است. برای روایی تحقیق از روش روایی محتوایی استفاده شد که مقدار آن براساس سنجش تحقیق ۷۹/۰ بدست آمد. برای پایایی سؤالات از آلفای کرونباخ استفاده شد که برابر ۰/۸۹ بدست آمد. برای تحلیل داده‌ها و اطلاعات از روش کیفی بصورت تفسیری و تاریخی با نرم‌افزار Maxqda استفاده شد.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

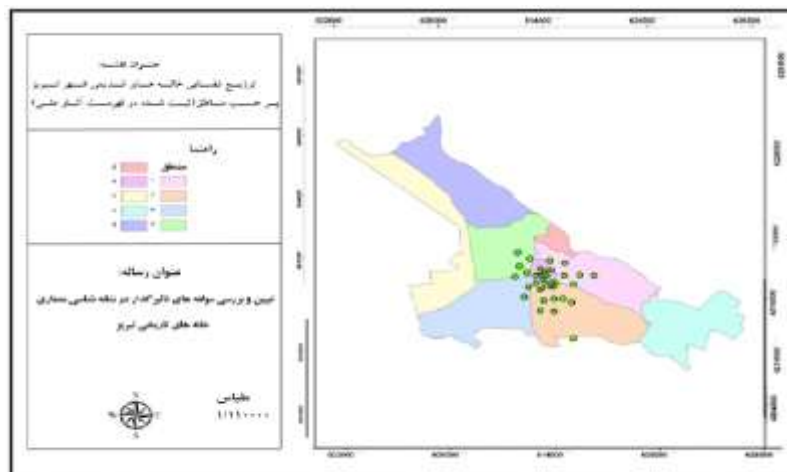
محدوده مورد مطالعه تحقیق حاضر شهر تبریز است. شهر تبریز مرکز استان آذربایجان شرقی، با جمعیت دو میلیون نفر در شمال غرب کشور و به عنوان دروازه ورودی به کشورهای اروپایی است. این شهر همواره مهد تمدن و فرهنگ بوده است (Zeynali Azim, 2020). تاریخ شهر تبریز به زمان اورارتویی‌ها می‌رسد و قدمتی بیش از ۶ هزار سال دارد. متاسفانه زلزله‌های پی درپی، باعث تخریب آثار تاریخی شهر شده است و بیشتر ابنیه تاریخی تبریز متعلق به دوره قاجار است.

شکل ۱. محدوده مورد مطالعه

شکل ۲. محدوده تاریخی - فرهنگی مصوب تبریز

شکل ۳. توزیع جغرافیایی خانه‌های تاریخی در شهر تبریز

یافته‌ها و بحث

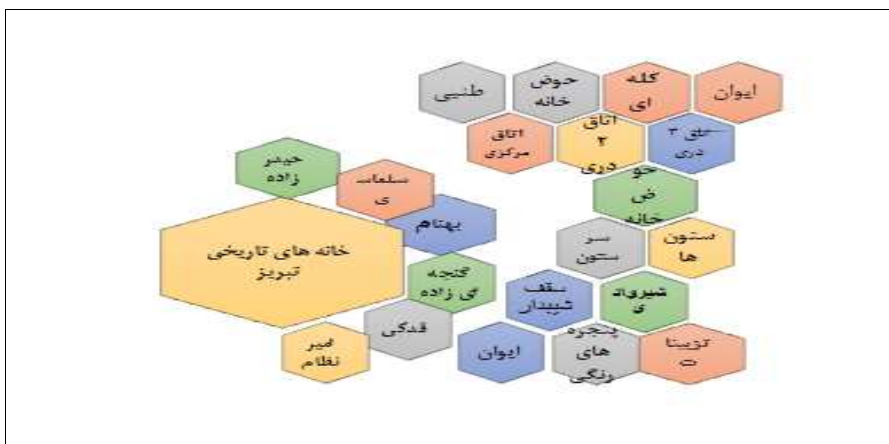
خانه‌های تاریخی دوره قاجار تبریز به عنوان یکی از میراث‌های ملی شناسنامه دار با جنبه‌های هویتی ارزشمند معماری تبریز- ایران می‌باشد و اهمیت منحصر به فرد و متمایزش می‌تواند در تعیین هویت گذشته نه چندان دور خانه‌های ارزشمند قاجاری معنای

را معنا بخشد که با رسیدن به معنا می‌توان در جهت احیای دوباره این بناهای ارزشمند گامی شناسنامه دار در زمینه میراث ملی در فهم ذاتی انسان تداعی به کمال برخوردار گردد و با یک سیستم برنامه در احیاء و باز زنده سازی و اعطای کاربری سازگار طرحی جامع در هویت خانه‌های تاریخی ارزشمند قاجاری تبریز به امید خداوند متعال فراهم گردد که موجب زنده ماندن هویت ساختار خانه‌های قاجاری تبریز با تمام نکات قوت و ضعف و زیبایی در معماری تبریز- ایران تجلی پیدا کند. پس به قول افلاطون زیبایی تجلی حقیقت است. خانه‌های قاجاری تبریز زیبا بودن که زیبایی را در خود گنجانده بودند و مورد واکاوی همگان قرار گرفتند. زیبایی شناسی قابلیت است برای درک بهتر ادراکات. بحث‌هایی چون: چیستی زیبایی، چگونگی و چرایی درک زیبایی، ادراک شناسی زیبایی و نیز تحلیل وجوه زیبایی یک موجود خاص، یک اثر هنری یا یک ادراک زیبایی مانند عشق و... همه و همه از مباحث زیبایی شناسی است. در واقع هدف زیبایی شناسی توضیح چیستی زیبایی و نحوه‌ی درک ما از آن است. معماری نیز به عنوان یک هنر همواره با مقوله‌های زیبایی شناختی سر و کار داشته و دارد. اهمیت این مقولات به قدری است که پژوهشگران و نویسندگان زیادی بین عناصر هنری و غیرهنری محیط تمایز قائل شده‌اند. به عبارت دیگر هر ساختمانی اثر معماری محسوب نمی‌شود، بلکه اگر ساختمانی از جنبه‌های زیبایی‌شناسانه برخوردار باشد، آن گاه در زمره آثار معماری قرار می‌گیرد. بر اساس همین نگرش، بسیاری از منتقدان بر این باور بوده‌اند که معیار انتقاد از معماری ضرورتاً می‌بایست معیاری مربوط به زیبایی باشد. اما زیبایی شناسی در معماری پیچیده‌تر از سایر هنرها می‌باشد، زیرا تجربه معماری توسط انسان با تجربه سایر هنرها متفاوت است. تجربه فضای معماری یک تجربه شخصی و مبتنی بر روانشناسی ادراک و متفاوت با تجربه مجسمه‌سازی یا نقاشی است، زیرا مشاهده کننده در درون فضا قرار می‌گیرد و بر اساس ساختارهای فکری خود و میزان وابستگی آن‌ها با ساختارهای موجود در فضای معماری از قبیل مصالح به کار رفته یا شرایط نورپردازی تحت تأثیر فضا قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر در مطالعه اشیاء و آثار هنری، انسان مشاهده‌گر و متفکر است، در حالی که در مطالعه فضای معماری، انسان جزئی از زندگی آن فضا است. از این رو می‌توان گفت فضاهای معماری زمینه تجربیات زیبایی شناختی را برای انسان‌ها فراهم می‌آورند. این‌که چه چیز در محیط‌های ساخته شده و طبیعی زیبا به نظر می‌رسد و جنبه‌های مختلف زیبایی شناسی در معماری کدامند، همیشه بحث انگیز بوده است. با توجه به اینکه خانه‌های مسکونی جزء اصلی‌ترین بناهایی هستند که در دوره‌های مختلف معماری ایرانی نقش اساسی داشته‌اند و معماران در آن‌ها از تحولات و رویکردهای معماری تأثیرگذار الگوبرداری کرده‌اند، بررسی سیر تحول خانه‌ها در یک محدوده جغرافیایی خاص می‌تواند کمک شایانی به شناخت گرایش‌ها و رویکردهای تأثیرگذار بر معماری آن محدوده داشته باشد. خانه‌های سنتی ایران در دوره‌های مختلف تقریباً اندام‌های اصلی خود را حفظ کرده‌اند؛ ولی می‌توان گفت که از دوره قاجار با نفوذ چشمگیر تفکرات و رویکردها و گرایش‌های معماری غربی، تحولات اساسی در شکل، محل جانمایی، ساختار عملکردی، و نمای خانه‌های سنتی در ایران پدید آمد. تبریز یکی از اصلی‌ترین مراکز نهضت مشروطیت است. جامعه آن روز که تمایل داشت ساختار فرهنگی خود را تغییر دهد و به روز کند، معماری را یکی از اولین ابزار این تغییر دانست، از آنجا که ساختن یک خانه پدیده فرهنگی است، شکل خانه فرم کالبدی و سازمان فضایی آن، شدیداً از محیط فرهنگی، که خانه به آن تعلق دارد، تأثیر می‌پذیرد. بر این اساس خانه‌های سنتی که تا آن زمان در کنار مسائل اقلیمی شهر تبریز الزام به درون‌گرا بودن داشتند و این درون‌گرایی نه تنها در فرم کلی، بلکه در جانمایی اجزای معماری نیز مؤثر بود، با توجه به یافته‌های تحقیق در معماری تبریز در دوره قاجار تحولات زیادی به خود داشته است طوری که به تدریج ظهور ایده‌های هنرهای غربی تأثیری بر هنرهای ایرانی - اسلامی - سنتی در تبریز گذاشت. عامل این عوامل را می‌توان ارتباط با غرب - اروپا، حضور استعمار، طبقات اجتماعی مختلف، مسافرت رجال، اعزام دانشجویان به فرنگ و پدیده‌های جدید فکری حزبی موجی در داخل و خارج حکومت نظام قاجار گردید. البته می‌توان مفهوم ظهور جنبش مدرنیسم در اروپا را با حضور پدیده‌ی جنبش مدرنیسم در ایران یکسان پنداشت. تأثیر هنر معماری غرب بر معماری تبریز ابتدا از افراد به نام و ساختمان‌های سلطنتی اعیان نشیان شروع و بعد به بناهای دیگر نفوذ نمود. سبک معماری دوره قاجار تلفیقی از معماری ایرانی - اسلامی - سنتی به همراه نماهای اروپایی به وجود آمد و تحول تزئینی سبکی معماری تبریز از درون‌گرایی به برون‌گرایی تغییر وضعیت داده طوری که تزئینات غنیتر از گذشته، پر زرق و برقتر از دوره‌های قبل در آثار دوران قاجار که مختص دوره قاجار بود به وضوح مورد جلب توجه قرار می‌گیرد. مبحث اقلیم در معماری خانه‌های قاجاری تبریز یکی از مهم‌ترین مباحث رویکردی به حساب می‌آورد می‌شود و می‌توان در درجات بعد از مسائل زیبایی شناسی، رویکردهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در ارزیابی تأثیرگذاری طرح‌ریزی مسکن (خانه) در شهر تبریز، مورد توجه قرار داد. همچنین معماری بومی از عوامل همراستا بودن رویکرد اقلیمی سازگار و ایجاد محیط مطلوب، یکی از نشان دهنده‌های شرایط اقلیمی با ساختار کالبد خانه‌های قاجاری جایگاه

تعریف فضایی را با آب و هوای شهر تبریز به ارمغان آورده است. خانه، به عنوان ظرف زندگی انسان می‌باشد که ساعتها روزها، ماه‌ها و سال‌های بسیاری در آن سپری و تأثیر بسزایی در هویت انسان ایجاد می‌کند. خانه‌های قاجاری تبریز از هوشمندی سازماندهی فضایی چشمگیری در کالبد خانه‌ها استفاده به عمل می‌آورد به گونه‌ای که فعالیت‌های انسانی کاملاً با سایر عملکرد فضایی خانه‌ها ترکیب و باهم مطابقت داشتند و نقش اساسی در سیستم خانه‌های سنتی را حفظ و در برابر هر نوع شرایط اقلیمی محیطی همراه با نیاز انسان درهم تنیده شده‌اند. معماری قاجاری در تبریز الگوهای معماری ایرانی - اسلامی را در کنار معماری قاجاری - معماری غربی ارتقاء بخشید و نوآوری در ساختار فضایی را پدید آوردند از جمله استفاده از آهن در برخی از آثار قاجاری به کار گرفته شده که این تلفیق الگویی ایرانی - غربی به شمار می‌آید. از بارزترین مشخصه‌های زیبایی معماری این دوره در خانه‌های تبریز، استفاده از تزئینات آجرکاری، کاشی‌کاری هفت رنگ - لعابی - معرق، گچبری داخلی: سقف، طاقچه و... و بیرونی: سرستون‌های عاری از تزئینات اروپایی و... از ویژگی‌های خانه‌های تبریز در این دوره می‌باشد. تزئین در خانه‌های قاجار عمدتاً برگرفته از هنر و فرهنگ غربی بوده همچنین خاستگاه تزئینات تلفیقی از هنر بومی و غربی (وارداتی از اروپا)، می‌باشد که از یکسو بازبانی مضامین فرهنگی و گستره مؤلفه‌های ارزشی و جامعه شکل دهنده به این گونه آرایه‌ها از اهمیت حائز برخوردار می‌باشد. معماری مسکونی، خانه سازی دوران قاجار در تبریز را می‌توان دارای اصول، تناسب و الگوهای از معماری گذشته ایران دانست برخی از خانه‌های تاریخی دوره قاجار عملکردی فراتر از مسکن دارند که این مسئله این دوران را متمایز می‌کند. تزئینات، هنر آفرینش زیبایی شناسی - زیبایشناختی و نیازمند عوامل گوناگون فکری در هر دوره مختص به خود است که در پی آفرینش این نوع از زیبایی جریانات فکری در لایه‌های کهن و نو هویت بر لایه‌های تأثیرگذار در حفظ آثار هنری با گرایشهای گوناگون هنر و معماری متمایز و آمیخته با خصوصیات ارزشمند و متعدد در بین آثار ملی، هویت ملی حاکم می‌پندارد. شیوه‌های تزئیناتی معماری خانه‌های قاجاری دارای ارزش‌های کالبد ساختاری ناب با محتوای واقعگرایانه در زمان خود بوده لیکن آنچه دارای ارزش است علیرغم تأثیر نفوذ غرب هنرهای ایرانی همچنان از هویت مستقل برخوردار بوده و حفظ نموده‌اند و با ارتباط با فرهنگ‌های مختلف سعی کرده تا با فرهنگ و هنرهای بیگانه فرنگی خود را مستقل از ویژگی‌های این هنرها بهره مند گردند. همچنین تلاش گردیده شیوه‌های معماری ایرانی را با شیوه‌های گوناگون اعم از نقاشی، آینه کاری، آجرکاری و... به صورت هنرمندانه به کار و تحت تأثیر سازگار ساختاری عملکردی در شکل و قالب‌های محتوای گوناگون با پوشش تصویری از گذشته در تزئین به تصویر بگذارد و جنبه‌های منحصر به فرد تزئینی - هنری بارزی از تجربه‌ها در آثار معماری خانه‌های تبریز جلوه‌های ارزشی در دوره قاجار بهره مند سازد، استفاده گردیده بوده است.

از این رو به منظور شناسایی ویژگی‌های زیبایی شناسانه خانه‌های دوره قاجار در شهر تبریز، به بررسی و تحلیل ۴ خانه دوره قاجاری پرداخته شده است. انتخاب این خانه‌ها بصورت تصادفی از بین ۱۴ خانه بنام دوره قاجاری می‌باشد. در این تحقیق خانه گنجه‌ای زاده، خانه امیرنظام گروسی، خانه بهنام، خانه قدکی، خانه حیدرزاده، خانه سلماسی‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

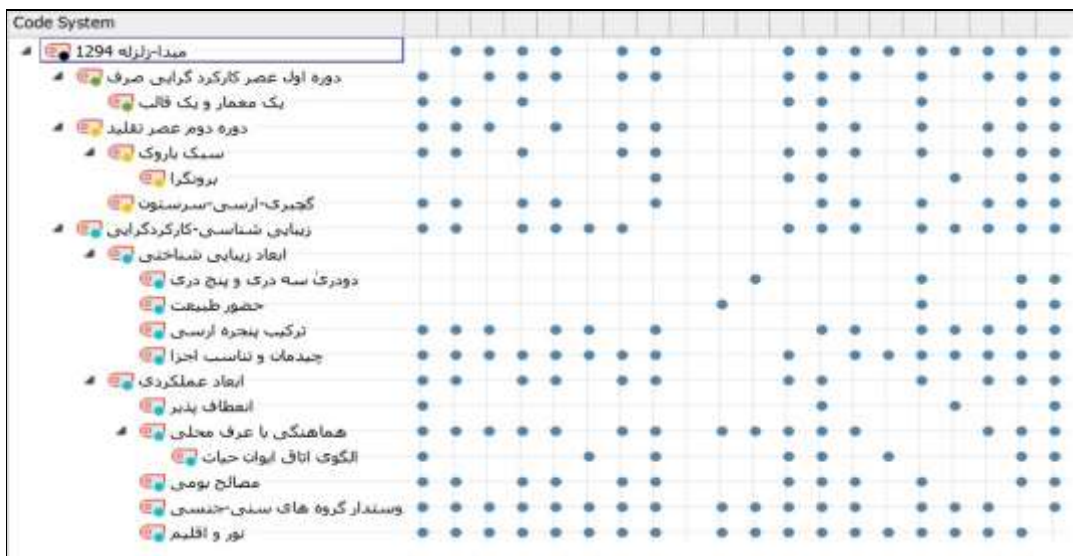

شکل ۴. دیاگرام ساختار فضاهای اصلی خانه‌های دوره قاجار تبریز

جدول ۱. بررسی جزء فضاها و عناصر زیبایی شناسی خانه های دوره قاجار

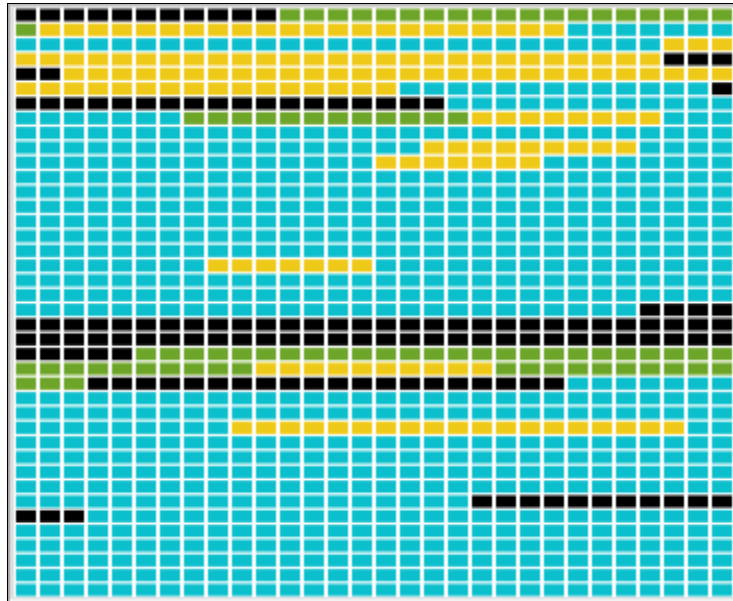
جزء فضاها	عناصر	خانه حیدرزاده	خانه سلماسی	خانه بهنام	خانه گنجه ای زاده
ورودی	سردر رفیع و مزین؛ سکوهایی در طرفین ورودی (پاخور)؛ سقفی طاق پوش و دیوارهای آجری هشتی	ورودی اصلی از حیاط	ورودی از کوچه مشیر دفتر - از طریق دالانی در پشت خانه قدکی	ورودی از کوچه مشیر دفتر - از طریق دالانی در پشت خانه قدکی	ورودی اصلی این ساختمان که رو به جنوب دارد اتاق طنبی است که در دو طرف آن راهروهای ورودی و در دو جانب آن‌ها اتاق‌های کله‌ای (گوشوار) قرار گرفته است
حیاطها	اتصال دیگر بخش ها به واسطه اتاق پذیرایی	اتصال دیگر بخش ها به واسطه اتاق پذیرایی	فضایی کشیده در میان دو طنبی - ورودی مستقیم از حیاط	دو حیاط اندرونی و بیرونی	
اتاق اصلی (شاه‌نشین)	جذاب‌ترین اتاق	جذاب‌ترین اتاق	استقرار در محور بنا و دارای سقفی به ارتفاع دو طبقه - و ارسی بزرگ - وجود یک پستو - همجواری با نمازخانه	این بنا دارای اندرونی و بیرونی است؛ بیرونی آن شامل طنبی (هفت دری)، کله‌ای و اتاق است که در ضلع شمالی حیاط شکل گرفته‌اند.	
اتاق فرعی			فضایی پیش آمده با سقفی بلند- دو ایوانچه کوچک - همجواری با تالار پذیرایی و اتاق استراحت نیم روزی مهمانان - دارای دو ورودی مجزا با فضای پیش ورودی		
اتاق نشیمن (دم دستی)			مجموعه‌ای در بخش غربی بنای بیرونی - اتاق‌های اندرونی	مجموعه‌ای در بخش غربی بنای بیرونی؛ اتاق‌های اندرونی	
اتاق های کله ای			طبقه اول - بالای ورودی اصلی - دسترسی محدود	اتاق‌هایی در طبقه‌ها - بالای ورودی اصلی و طرفین طنبی شمالی - دسترسی محدود بویژه برای اتاق شرقی	
اتاق استراحت مهمان			گوشه جنوب شرقی - ورودی مستقیم از حیاط - پیش ورودی شرقی (اتاق اصلی)	گوشه جنوب شرقی - ورودی مستقیم از حیاط - پیش ورودی برای طنبی شرقی	
راهروها			پیش ورودی - فضای تقسیم به اتاق های طرفین - مانع از ورود مستقیم به اتاق‌ها		
پستوها			فضاهایی کوچک در پشت و گوشه‌های اتاق‌ها		
زیرزمین‌ها (فضاهای عمومی)			سازه آجری با سقف طاق پوش - تمام زیربنای بناهای ساخته شده در اندرونی و بیرونی		
انبار			ما بین راهروها - برای نگهداری اجاق‌ها و ظروف و مواد مورد نیاز		
حوض خانه			اتاقی بزرگ با حوض فواره دار کوچکی در وسط آن	فضایی چلیپایی شکل و طاقدوش در زیرزمین - زیر طنبی شمالی (اتاق اصلی)	
نمازخانه			اتاقی کوچک میان اتاقی پذیرایی و طنبی شمالی		
پنجره‌ها			پنجره‌های چوبی حکاکی شده، شیشه‌های رنگارنگ، آثار آجری و نقاشی‌ها	دارای پنجره‌های مشجر و طاق‌ها و ایوان های بلند و بزرگ.	
حمام و سرویس			فضایی مختصر در زیرزمین - ورودی از حیاط اصلی	فضایی مختصر در زیرزمین اندرونی	
مطبخ			شرق زیرزمین بیرونی - در ارتباط با انبار آذوقه و آب انبار		
آب انبارها			طاق گهواره ای - جرزهای قطور در زیرزمین‌های شرقی و غربی بنا - با ورودی و استفاده مجزا برای بیرونی و اندرونی		
تنورخانه			جنوب زیرزمین غربی		
اصطبل			فضایی در زیرزمین بیرونی - در ارتباط با ورودی اصلی		

- همانطور که در جدول بالا مشاهده می‌شود، ۴ خانه دوره قاجار که مورد بررسی قرار گرفت، در بسیاری از کارکردها و مولفه‌های زیبایی شنایی دارای اشتراکات فراوانی می‌باشند که به طور خلاصه عبارتند از:
- طنبی، حوضخانه، کله‌ای و ایوان به عنوان فضاهای اصلی
  - شامل اتاق مرکزی ایوان دار با دو ستون در برابر آن
  - ارسی، دو دری، سه دری و پنج دری
  - اتاق‌های کوچک واقع در اطراف اتاق مرکزی به صورت‌های ساده و مفصل ساخته شده‌اند
  - پلان‌های کشیده در امتداد بنا
  - ایجاد چشم انداز وسیع توسط پنجره‌ها
  - ایجاد زیرزمین با طرح‌های زیبا و پوشش‌های ضربی آجری
  - تعبیه حوضخانه در طبقه زیر زمین اغلب خانه‌های این دوره و در راستای محور اصلی فضای
  - ایجاد سرستون‌ها و ستون‌ها در ورودی‌ها
  - ایوان‌های بلند
  - ایجاد پلکان دو طرفه در محور اصلی بنا
  - تبدیل سه دری به دو دری و وارد شدن نور مستقیماً " به داخل بنا
  - سقف شیب دار و شیروانی
- پس از بررسی موردی خانه‌های مورد مطالعه، به تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها پرداخته شده است. به این منظور، در ادامه ماتریس ۷۹ عددی مرتبط با مقوله‌ها، کدهای مفهومی با توجه به نظرات ۱۶ کارشناس ارائه شده است.

شکل ۵. ماتریس حوزه‌ها و مقوله‌های مرتبط با معماری خانه قاجاری در تبریز

همچنین در ادامه ماتریس رنگی با توجه به فراوانی هر کدام از مقوله‌ها ارائه شده است. سبز: دوره اول، عصر کارکردگرایی، زرد: دوره دوم، عصر تقلید، آبی: دوره سوم زیبایی‌شناسی و کارکردگرایی هستند.

شکل ۶. ماتریس رنگی حوزه‌ها و مقوله‌های مرتبط با معماری خانه قاجاری در تبریز

علاوه بر سطح‌بندی مقوله‌ها، کدهای مفهومی و کدهای فرعی، تحلیل دیگری نیز در این پژوهش ارائه شده است که بر مبنای تحلیل واژگان مورد استفاده کارشناسان و متخصصین حوزه معماری بوده است. بر این اساس ۷۳۹ رکورد و ۳۲۲ رتبه شناسایی شده است. از این بین تنها تا رکورد ۵۸ و رتبه ۸۲، که مهم‌ترین موارد بوده‌اند ارائه شده است. بر این اساس مهم‌ترین واژگان سبک و نشانه‌شناسی معماری خانه قاجاری در تبریز با توجه به نظرات کارشناسان شامل: خانه، قاجاری، ساخت، تبریز، فضا، معماری بوده است.

جدول ۲. تکرار واژگان

رتبه ^۱	درصد از کل متن	فراوانی	تعداد حرف	واژه	شماره
2	3.939705	115	4	خانه	1
10	1.404591	41	6	قاجاری	2
13	1.062008	31	4	ساخت	3
15	0.993491	29	5	تبریز	4
16	0.959233	28	5	فضایی	5
17	0.924974	27	6	معماری	6
20	0.787941	23	6	تاریخی	7
24	0.650908	19	6	فضاهای	8
28	0.548133	16	4	دوره	9
28	0.548133	16	4	زمان	10
30	0.513875	15	3	شکل	11
32	0.479616	14	3	کلی	12
32	0.479616	14	4	لحاظ	13
35	0.445358	13	7	ترتینات	14
36	0.4111	12	4	حالت	15
36	0.4111	12	8	خانه‌های	16
40	0.342583	10	5	ساخته	17
40	0.342583	10	6	سازمان	18

۱. حذف حرف اضافه و ربط مانند "از" "با" "در" و ... باعث جافتادن برخی از رتبه‌ها شده است.

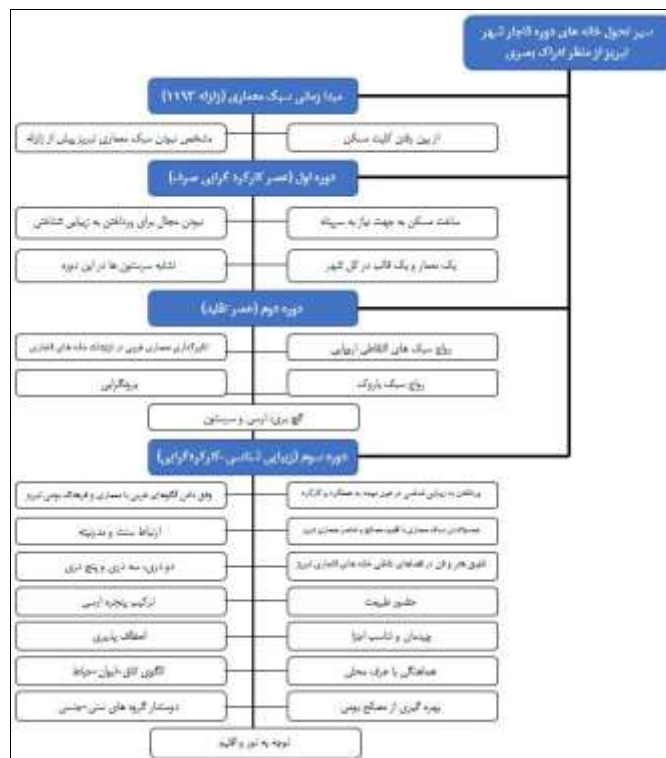
19	مطرح	4	10	0.342583	40
20	می‌توان	6	10	0.342583	40
21	زیبایی	6	9	0.308325	49
22	ساکنین	6	9	0.308325	49
23	صورت	4	9	0.308325	49
24	فرهنگ	5	9	0.308325	49
25	کل	2	9	0.308325	49
26	نوع	3	9	0.308325	49
27	نوعی	4	9	0.308325	49
28	استفاده	7	8	0.274066	56
29	بسیار	5	8	0.274066	56
30	روابط	5	8	0.274066	56
31	طرح	3	8	0.274066	56
32	فضاها	5	8	0.274066	56
33	قابل	4	8	0.274066	56
34	قالب	4	8	0.274066	56
35	اجتماعی	7	7	0.239808	65
36	ارتباط	6	7	0.239808	65
37	ارسی	4	7	0.239808	65
38	اروپایی	7	7	0.239808	65
39	برای	4	7	0.239808	65
40	پنجره	5	7	0.239808	65
41	تأثیر	5	7	0.239808	65
42	تقلیدی	6	7	0.239808	65
43	زیبا	4	7	0.239808	65
44	سبک	3	7	0.239808	65
45	فضا	3	7	0.239808	65
46	کلیت	4	7	0.239808	65
47	گرفته	5	7	0.239808	65
48	گفت	3	7	0.239808	65
49	مشابه	5	7	0.239808	65
50	مطلوب	5	7	0.239808	65
51	آسایش	5	6	0.20555	82
52	بسته	4	6	0.20555	82
53	درون	4	6	0.20555	82
54	زلزله	5	6	0.20555	82
55	زندگی	5	6	0.20555	82
56	شناختی	6	6	0.20555	82
57	عملکردی	7	6	0.20555	82
58	معماران	7	6	0.20555	82

در آخرین گام از تجزیه و تحلیل تحقیق حاضر، به ارائه نتایج حاصل از کدگذاری مصاحبه‌ها پرداخته شده است. همانطور که مشاهده می‌شود، یافته‌های تحقیق که بیانگر سیر تحول خانه‌های دوره قاجار شهر تبریز از منظر ادراک بصری می‌باشد، به سه دوره مهم قابل تقسیم است که ادامه به آن پرداخته شده است.

جدول ۳. سطح‌بندی مقوله/کدهای مفهومی/کدهای ثانوی مصاحبه‌های کارشناسی

مقوله محوری	مقوله فرعی	شاخص
مقوله محوری	مبدا زمانی سبک معماری (زلزله ۱۱۹۳)	از بین رفتن کلیت مسکن مشخص نبودن سبک معماری تبریز پیش از زلزله ساخت مسکن به جهت نیاز به سرپناه
	دوره اول (عصر کارکرد گرایایی صرف)	نبودن مجال برای پرداختن به زیبایی شناختی یک معمار و یک قالب در کل شهر تشابه سرستون‌ها در این دوره
	دوره دوم (عصر تقلید)	رواج سبک‌های التقاطی اروپایی تأثیرگذاری معماری غربی در تزئینات خانه‌های قاجاری رواج سبک باروک برونگرایی
	دوره سوم (زیبایی‌شناسی-کارکردگرایی)	گچ بری، ارسی و سرستون پرداختن به زیبایی‌شناسی در عین توجه به عملکرد و کارکرد وفق دادن الگوهای غربی با معماری و فرهنگ بومی تبریز همسو شدن سبک معماری با اقلیم، مصالح و عناصر معماری تبریز ارتباط سنت و مدرنیته تلفیق هنر و فن در فضاهای داخلی خانه‌های قاجاری تبریز دو دری، سه دری و پنج دری حضور طبیعت ترکیب پنجره ارسی چیدمان و تناسب اجزا انعطاف‌پذیری هماهنگی با عرف محلی الگوی اتاق-ایوان-خیاط بهره‌گیری از مصالح بومی دوستدار گروه‌های سنی-جنسی توجه به نور و اقلیم

سیر تحول خانه‌های دوره قاجار شهر تبریز از منظر ادراک بصری

شکل ۷. نتایج حاصل از کدگذاری داده‌های تحقیق

پس از بررسی سیر تحول خانه‌های تاریخی کلانشهر تبریز از منظر ادراک بصری، به بررسی تاثیر عوامل کارکردگرایی، زیبایی شناختی و معناشناختی بر ادراک بصری این خانه‌ها پرداخته شد. به این منظور از مدلسازی معادلات ساختاری به وسیله نرم افزار اسمارت پی ال اس استفاده گردید. داده‌های این بخش توسط پرسشنامه‌ای محقق ساخته مشتمل بر ۲۵ سوال (مولفه کارکرد گرایی ۵ سوال، مولفه زیبایی شناختی ۵ سوال، مولفه معناشناختی ۵ سوال و ادراک بصری ۱۰ سوال) میان ۱۰۰ نفر (مطابق فرمول کوکران) از اساتید و خبرگان مرتبط با موضوع تحقیق تهیه شد. برای بررسی روایی محتوای پرسشنامه، از چند تن از اساتید، نظرخواهی شد تا اطمینان حاصل شود به لحاظ محتوایی برای سنجش متغیرها مناسب است. همچنین در بررسی روایی واگرا بر اساس روش فورنل و لاکر (۱۹۸۱)، مقدار جذر میانگین واریانس برای متغیرهای اصلی این تحقیق که در قطر اصلی ماتریس قرار گرفته‌اند، بزرگ‌تر از مقدار همبستگی میان متغیرهاست که در خانه‌های زیرین قطر اصلی قرار گرفته‌اند، لذا روایی واگرای مدل تحقیق نیز تأیید می‌شود. همچنین، در بررسی روایی همگرا مقدار میانگین واریانس استخراج شده (AVE) برای تمامی متغیرهای این تحقیق بزرگتر از ۰/۵ بوده است که نشان دهنده روایی همگرایی مدل اندازه‌گیری است. علاوه بر آن، مقادیر ضریب آلفای کرونباخ برای همه مؤلفه‌ها بزرگتر از ۰/۷ است که نشان می‌دهد مدل، سازگاری درونی مناسبی دارد. به علاوه همه مقادیر ضرایب پایایی مرکب (CR)، برای متغیرهای تحقیق بزرگتر از ۰/۷ است که نشان دهنده پایایی مرکب پرسش‌های این تحقیق در سنجش هر یک از متغیرها بوده است و در نتیجه برازش مدل تأیید می‌شود. در بررسی بارهای عاملی نیز میزان بارها برای همه گویه‌ها بیشتر از ۰/۷ بود که نشان دهنده تأیید پایایی معرف و در نتیجه مناسب بودن پرسش‌ها برای سنجش متغیر است.

جدول ۴. مقادیر ضرایب آلفای کرونباخ و پایایی مرکب و میانگین واریانس

سازه	ضریب آلفای کرونباخ $\alpha \geq 0.7$	ضریب پایایی ترکیبی CR ≥ 0.7	متوسط واریانس استخراج شده (AVE)
کارکردگرایی	۰/۸۴۰	۰/۸۸۵	۰/۶۰۷
زیبایی شناختی	۰/۸۴۹	۰/۸۹۱	۰/۶۲۰
معناشناختی	۰/۸۳۶	۰/۸۸۰	۰/۵۹۶
ادراک بصری خانه‌های قاجار تبریز	۰/۹۳۶	۰/۹۴۵	۰/۶۳۳

همچنین به منظور برازش مدل ساختاری پژوهش نیز معیارهای اعداد معناداری t، اندازه تأثیر (f2)، Q2 و Redundancy مورد بررسی قرار گرفت. در ارتباط با ضرایب معناداری، مقادیر مربوط به این ضریب در تمامی مسیرهای مدل بیشتر از مقدار ۱/۹۶ گردید. همچنین مقدار شاخص R2 برای تمامی سازه‌ها، با توجه به سه مقدار ملاک، برازش مناسب مدل ساختاری را تأیید می‌کند. در ارتباط با معیار اندازه تأثیر (f2) نیز مقادیر بدست آمده برازش مناسب مدل ساختاری را تأیید می‌کند. مقادیر ارائه شده برای معیار Q2 نیز قدرت پیش بینی قوی سازه‌های مدل و برازش مناسب مدل ساختاری را تأیید می‌کند. همچنین میانگین مقادیر Redundancy مربوط به سازه‌های درون زای مدل در این پژوهش برای برابر ۰/۴۵۲ است و در نهایت برازش کلی مدل ساختاری با استفاده از شاخص GOF برابر ۰/۵۶۳ گردید که برازش مناسب مدل را تأیید می‌کند.

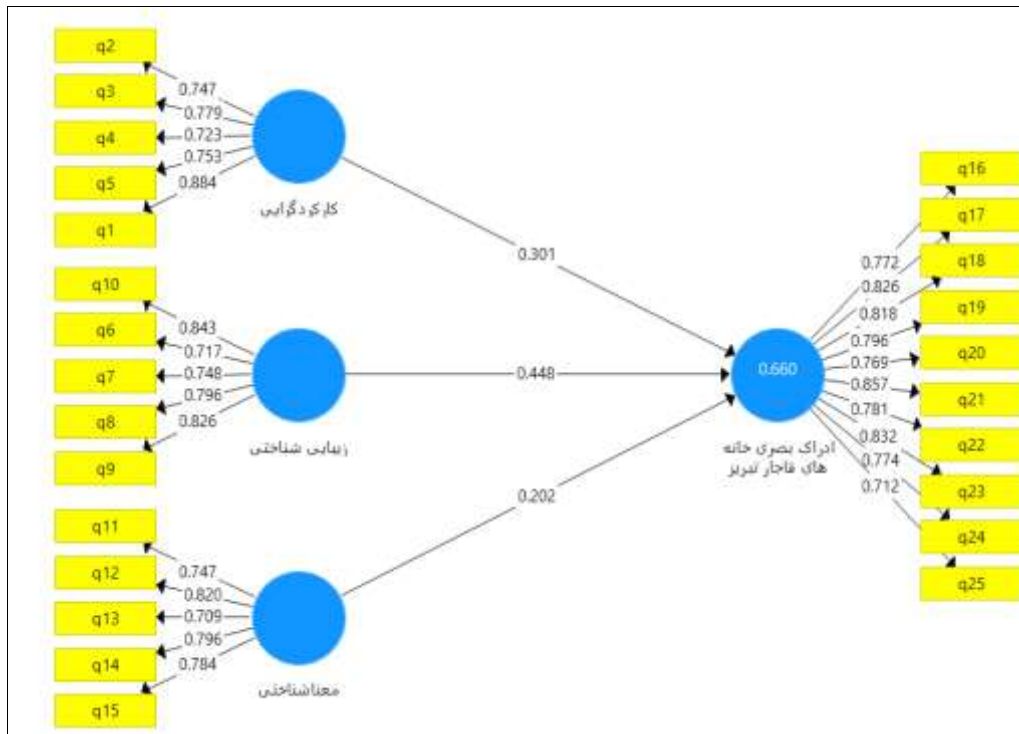
جدول ۵. شاخص‌های برازش مدل ساختاری تحقیق

سازه درون زای	مقدار R Squares (R2)	مقدار Q2	Cummunality	Redundancy
ادراک بصری خانه‌های قاجار تبریز	۰/۶۵۰	۰/۳۳۶	۰/۴۸۹	۰/۳۱۷

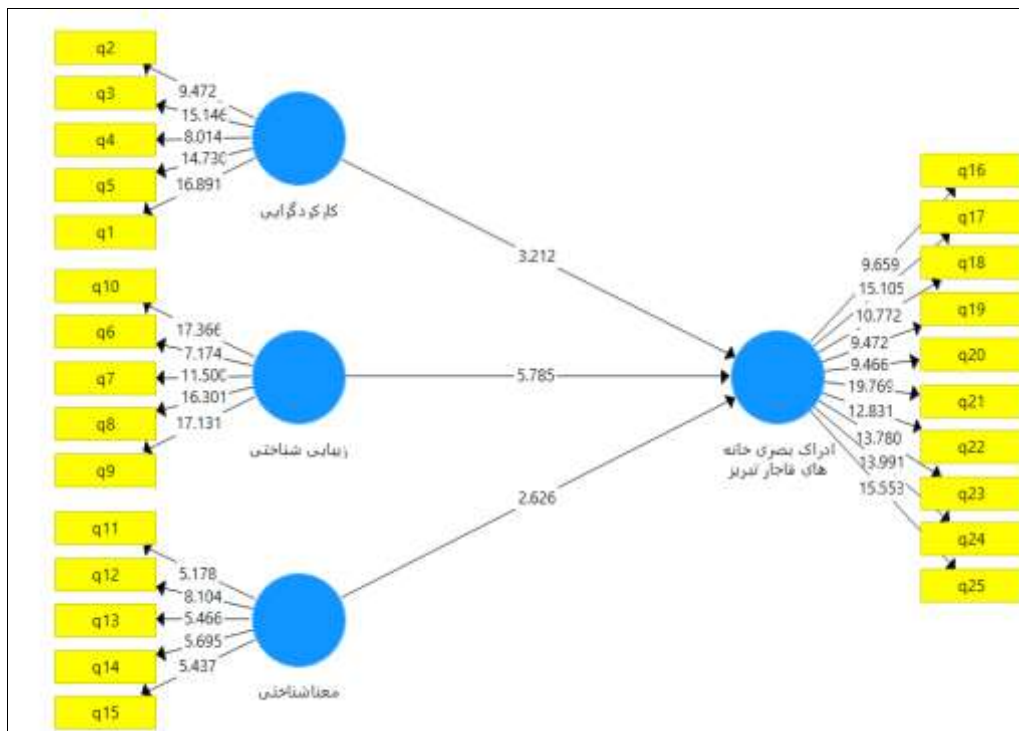
$$GOF = \sqrt{Communalities \times R^2} = \sqrt{0.489 \times 0.650} = 0.563$$

در ادامه فرضیات تحقیق در قالب مدل ساختاری به روش حداقل مربعات جزئی و به کمک نرم افزار SMART-PLS3 مورد آزمون قرار گرفته و نتایج حاصل از این آزمون‌ها گزارش شده است. شکل‌های (۸) و (۹) نتایج حاصل از آزمون فرضیات اصلی تحقیق را در حالت نمایش ضرایب مسیر استاندارد تأثیر متغیرها و نمایش مقدار آماره t نشان می‌دهد. در آزمون فرضیات تحقیق ملاک رد یا قبول یک فرضیه مقدار آماره t بوده است که چنانچه قدر مطلق این آمار بزرگتر از ۱/۹۶ محاسبه گردد، فرضیه H1 بر این اساس که شواهدی دال بر رد آن یافت نشده است مورد قبول واقع می‌گردد.

شکل ۸. مدل ساختاری تحقیق در حالت نمایش ضرایب مسیر استاندارد

شکل ۹. مدل ساختاری تحقیق در حالت نمایش ضرایب معناداری

جدول ۶. نتایج آزمون فرضیات تحقیق

نتیجه	P (sig)	ضریب معناداری (t-value)	ضریب مسیر	فرضیه
تایید	$P < 0.05$	۳/۲۱۲	۰/۳۰۱	کارکردگرایی ← ادراک بصری خانه‌های قاجار تبریز
تایید	$P < 0.05$	۵/۷۸۵	۰/۴۴۸	زیبایی شناختی ← ادراک بصری خانه‌های قاجار تبریز
تایید	$P < 0.05$	۲/۶۲۶	۰/۲۰۲	معناشناختی ← ادراک بصری خانه‌های قاجار تبریز

با توجه به نتایج جدول فوق می‌توان بیان کرد که از آنجایی که ضرایب مسیر استاندارد بین متغیرهای تحقیق مخالف صفر بوده و ضرایب معناداری نیز بیشتر از مقدار بحرانی ۱/۹۶ می‌باشند، لذا فرضیات تحقیق مورد تأیید قرار گرفته‌اند. همچنین همانطور که در مدل ساختاری تحقیق قابل مشاهده است، بیشترین تأثیر در ادراک بصری خانه‌های عهد قاجار در تبریز مربوط به مولفه زیبایی شناختی می‌باشد، پس از آن کارکردگرایی و معناشناختی به ترتیب بیشترین تأثیر را در ادراک بصری این خانه‌ها دارند. در این میان نکته قابل توجه این است که علاوه بر نمود زیبایی شناختی و کارکردگرایی در خانه‌های قاجاری شهر تبریز، این خانه‌ها از بعد معنایی قوی‌ای نیز برخوردار می‌باشند. گرایش به معنا در معماری سنتی محصول نگرشی است که این معماری به عالم هستی دارد و رابطه انسان و مکان، خاطرات اجتماعی، حس مکان و فضاهای پر معنا از مؤلفه‌های مؤثر در بعد معنایی است. هویت، خوانایی، معنا و به عبارتی نظم و دلپذیر بودن، رعایت تناسبات و مقیاس‌های انسانی، زیبایی، پرهیز از بیهودگی، زمینه‌گرایی، وحدت و مشارکت، احساس امنیت، هماهنگی، قدمت، روحیه پرنشاط، پرهیز از بیهودگی و انسجام و توجه به نیازهای انسان از جمله عوامل مؤثر در ابعاد معنایی است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی و شناخت سیر تحول خانه‌های تاریخی کلانشهر تبریز از منظر زیبایی‌شناسی (نمونه موردی خانه‌های دوره قاجار تبریز) انجام شده است. مولفه‌های زیباشناسی و عوامل کالبدی در شکلگیری معماری خانه‌های تاریخی تبریز تأثیر دارد. با توجه به استفاده از روش کدگذاری محوری در قالب ۳ مقوله، ۷۹ کد مفهومی و کد فرعی در نرم‌افزار مکس کیو دی‌ای و تحلیل آن‌ها مشخص شد که مؤلفه‌های زیباشناسی در شکلگیری خانه‌های تاریخی تبریز در دوره قاجار تأثیر دارد با توجه به تحلیل‌های انجام شده مشخص شد که گچبری‌ها، ارسی و سرستون‌ها تقلیدی از معماری اروپایی به بخش مهمی از تزئینات مسکن قشر مرفه جامعه در این دوره تبدیل شده بود. در زیباشناسی معماری خانه‌های تاریخی تبریز نشانه و عوامل کارکردی-اجتماعی مؤثر بوده است. پژوهش انجام شده در این تحقیق نشان می‌دهد معماری سنتی که بر مبنای نظر افراد حاضر در فضای شش‌گانه از خانه‌های قاجار تبریز صورت گرفته، بیانگر مؤلفه‌هایی از کیفیت و زیبایی است که عبارتند از:

۱. تأکید بر عناصر طبیعت از طریق جلوه بخشی به پنج عنصر طبیعی چون آسمان، درخت، آب، خاک و نور؛
۲. جلوه بخشی به فضا در دید و ادراک ناظر از طریق ایجاد تضاد، بسط فضایی، ایجاد هم پوشانی و تداخل فضایی و ایجاد دیدهای متوالی از طریق جدارها و مرزبندی شفاف و ایجاد تصاویر مجازی؛
۳. تجلی وحدت در نظم و سادگی با استفاده از عواملی چون- تقارن موضعی در اجزا کالبدی بنا و پلان -هندسه مرکزگرا در فضای کالبدی و پلان - به کارگیری ریتم و تکرار به منظور یکپارچگی و پیوستگی - استفاده از عناصر هم خانواده و هارمونی در اجزا؛

۴. تجلی معنا و ایجاد هم‌داد پنداری با فضا

با توجه به پدیده‌های ذهن آشنا، عناصر و تزئینات خاطره برانگیز نمادین. وجود این مؤلفه‌ها می‌تواند منجر به بروز پیامدهایی چون حطاً بصری؛ حطاً شنوایی؛ حطاً بویایی، تجرید فرایند حیات؛ دل‌با شدن فضا و افزایش عمق دید ناظر در فضا، ایجاد حس تعلق و پاسخگویی انسان باشد. از سوی دیگر با توجه به مطالب ذکر شده در مورد معیارهای زیباشناسی خانه‌های قاجاری تبریز و نتایج حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای می‌توان گفت معیارهای زیباشناسی خانه‌های قدیمی تبریز قابل تطبیق با سه مرتبه زیبایی‌شناسی نمادین (توجه به معانی)، نشانه‌ها (پیام‌های پیچیده‌ای که به طور مستقیم قابل دریافت نیستند)، زیباشناسی فرمی (توجه به ساختار محیط و پیام‌هایی قاعده مند و دارای نظم و زیباشناسی حسی (واکنش مثبت نسبت به محرک‌های خارجی از طریق حواس و بدون

دخالست ضمیر خودآگاه، لذت آنی است). بنابراین سه مرتبه معنا، ساختار فرم، زیباشناسی حسی سه عامل اصلی در ادراک زیبایی و زیباشناسی هستند. با توجه به یافته‌های تحقیق، سازمان فضایی خانه‌های تاریخی تبریز در برابر نیازمندی‌ها و دگرگونی‌های شیوه زندگی بسیار انعطاف پذیر بوده‌اند. اجزای کارکردی مرتبط با عرف و رفاه ساکنین در این خانه‌ها خیلی زیاد است. شکل‌گیری این خانه‌ها بصورت تأثیرپذیری از فرهنگ آن زمان بوده است. قدیمی‌ترین، معتبرترین و ماندگارترین الگوی رایج سازمانیابی فضا در این خانه‌ها، الگوی اتاق + ایوان + حیاط است. شکل‌گیری این خانه‌ها با مصالح خود منطقه و به حالت بومی در و پنجره این خانه‌ها و حتی پله‌ها همه روابط فضایی خانه‌ها آرایش منظم و مطلوب دارند.

با توجه به نتایج تحقیق حاضر، موارد زیر جهت انجام پژوهش‌های آتی پیشنهاد می‌شود:

- در پژوهش حاضر از تکنیک دلفی فازی جهت بررسی عوامل اثرگذار بر مدل مولفه‌های زیبایی شناسی کارکردی خانه‌های تاریخی تبریز استفاده گردید. پیشنهاد می‌شود در تحقیقات مشابه از تکنیک تحلیل پوششی داده‌ها (DEA)، ویکور (VIKOR)، لینمپ (LINMAP) و.. جهت این کار استفاده شود. این تکنیک‌ها را می‌توان در محیط فازی و یا منطقی به کار برد.
- شاخص‌های این پژوهش با توجه به مشخصات منطقه، تدوین شده بود که پیشنهاد می‌گردد با بررسی سایر مشخصات اثرگذار بر مدل مولفه‌های زیبایی شناسی کارکردی خانه‌های تاریخی تبریز در شرایط مشابه، مدل جامعی در این پروژه‌ها ارائه گردد که کلیه شاخص‌های موثر بر مدل مولفه‌های زیبایی شناسی کارکردی خانه‌های تاریخی تبریز را دخیل کند.
- انجام مطالعات مقایسه‌ای میان نتیجه بدست آمده از این صنعت با صنایع دیگر، جهت تعیین رابطه میان متغیرهای مذکور
- یکی از قابلیت‌های نقشه شناختی فازی امکان تحلیل پویا و پیش بینی سناریوهای مختلف است لذا می‌توان برای پیش بینی نتایج از تحلیل پویای مدل به دست آمده از این تحقیق استفاده نمود.
- پیشنهاد می‌شود به مدلسازی عوامل مدل مولفه‌های زیبایی شناسی کارکردی خانه‌های تاریخی تبریز با استفاده از تکنیک مدلسازی ساختاری تفسیری و مقایسه با روش انجام شده، پرداخته شود.
- پیشنهاد می‌شود به مدلسازی عوامل مدل مولفه‌های زیبایی شناسی کارکردی خانه‌های تاریخی تبریز با استفاده از فازی و نقشه شناختی فازی در مناطق و نمونه‌های مشابه، پرداخته شود.

تقدیر و تشکر

این پژوهش مستخرج از رساله رشته معماری بوده که در گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر انجام شده است.

منابع

- ادیب زاده، حامد و خالص اهر، امین. (۱۳۹۶). بررسی زیبایی شناسی در معماری. کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری؛ موسسه معماری و شهرسازی سفیران راه مهرازی.
- اسمعیلی سنگری، حسین و عمرانی، بهروز. (۱۳۹۳). تاریخ و معماری خانه‌های تبریز قدیم. تبریز: انتشارات فروزش.
- الصدیق، حسین. (۱۳۸۳). زیبایی شناسی و مسائل هنر از دیدگاه ابوحنیف توحیدی. ترجمه غلامرضا تهامی. تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.
- افضل طوسی، عفت السادات؛ سلاخی، گلناز، سلاخی، لادن. (۱۳۹۲). مطالعه کاشی نگاره‌های با نقوش زنان قاجار در خانه‌های شیراز. زن در فرهنگ و هنر، ۵(۴)، ۵۷۷-۵۹۴. doi.org/10.22059/jwica.2014.50246
- امین زاده، بهناز. (۱۳۸۹). ارزیابی زیبایی و هویت مکان. هویت شهر، ۷(۴)، ۱۴-۳. dor: 20.1001.1.17359562.1389.4.7.1.6
- تبریزی، ملیحه و اکرمی، مهسا. (۱۳۹۵). واکاوی مفهوم زیبایی در فضای شهری. راهبرد، ۵۰، ۸۴-۶۶.
- اسدپور، فائزه و اسدپور، مهدی. (۱۳۹۵). بررسی مفاهیم زیبایی شناسی در فرهنگ اسلامی و بحران زدگی آن در معماری معاصر؛ شبک (شبکه اطلاعات کنفرانس‌های کشور). مطالعات هنر و معماری، ۲(۴-۵)، ۸۴-۷۶.
- آیوازیان، سیمون. (۱۳۸۱). زیبایی شناسی و خاستگاه آن در نقد معماری. هنرهای زیبا، ۱۲، ۶۹-۶۴.
- ایمانی نادیه و ظفرمندی سویل. (۱۳۹۶). مبادی سلیقه در معماری. باغ نظر، ۱۴(۵۳)، ۴۲-۳۳. https://www.bagh-sj.com/article_51267.html
- بانی مسعود، امیر. (۱۳۸۸). معماری معاصر ایران: در تکاپوی بین سنت و مدرنیته. چاپ اول، تهران: انتشارات هنر معماری قرن.
- پرطوی، مهدی. (۱۳۵۲). ده مقاله زیبایی شناسی نوین. تهران: نقش جهان.

پیرنیا، کریم. (۱۳۸۲). سبک شناسی معماری ایران. گردآوری و تدوین: غلامحسین معماریان، تهران: انتشارات پژوهنده.

بختیار نصرآبادی، آمنه؛ بختیار نصرآبادی، حسنعلی و انصاری مریم. (۱۳۹۲). تحلیلی بر مؤلفه‌های زیبایی شناختی در معماری فضاهای آموزشی با توجه به رویکرد اسلامی. *تربیت اسلامی*، ۸(۱۷)، ۲۹-۴۹.

بمانیان، محمدرضا؛ علی محمدی، فرزانه؛ ارجمندی، سحر. (۱۳۹۱). بررسی اصول زیبایی شناسی در معماری خانه‌های سنتی ایرانی نمونه موردی: خانه‌های تاریخی شهر قزوین. اولین همایش ملی اندیشه‌ها و فناوری‌های نو در معماری.

پاکزاد جهان‌شاه و ساکی الهه. (۱۳۹۳). تجربه‌ی زیبایی شناختی محیط. هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی، ۱۹(۳)، ۱۴-۵.

حکیمی، حسین و حسینی، غزاله. (۱۳۹۶). زیبایی شناسی در معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی. کنفرانس پژوهش‌های معماری و شهرسازی اسلامی و تاریخی ایران، موسسه معماری و شهرسازی سفیران راه مهرای.

جعفری، رضا. (۱۳۹۴). زیبایی شناسی منظر در طراحی شهری. رساله‌ی دکتری، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس.

حائری مازندرانی، محمدرضا. (۱۳۸۸). خانه، فرهنگ، طبیعت: بررسی معماری خانه‌های تاریخی معاصر به منظور تدوین فرایند و معیارهای طراحی خانه. تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

حمزه نژاد، مهدی صدریان، زهره. (۱۳۹۳). اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و الگوهای کاربردی معاصر. *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۴(۱)، ۶۰-۷۸. <http://jria.iust.ac.ir/article-1-61-fa.html>

حقیگو، فاطمه و ناصری، غلامحسین. (۱۳۹۹). بازبایی مؤلفه‌های معنایی مؤثر بر طراحی نماها و جداره‌های شهری در راستای انعکاس احساسات ناظران (محدوده مورد مطالعه منطقه دو تهران). *معماری شناسی*، ۳(۱۶)، ۱۸۶-۱۹۸.

خجسته، حسن. (۱۳۷۷). تأثیر معماری مسکونی بر سنتها: مطالعه موردی هویزه. تهران: انتشارات سروش.

سلیمانی مریم و مندگاری، کاظم. (۱۳۹۵). زیبایی شناسی خانه سنتی ایرانی: بازشناسایی مؤلفه‌های زیبایی بر اساس تئوری برخاسته از زمینه (نمونه پژوهی: شهر یزد). *هویت شهر*، ۱۰(۲۸)، ۶۷-۷۸. <https://sanad.iau.ir/fa/Article/793962?FullText=FullText>

شاطری وایقان، امید و دبیده محمد. (۱۳۹۸). ساختار معماری خانه‌های تاریخی ایران؛ دوره قاجار. *معماری سبز*، ۵(۵)، ۴۴-۵۹.

صادقی سارا، اخلاصی احمد، کامل نیا حامد. (۱۳۹۷). بررسی نقش زیبایی شناسی معماری در خانه‌های ایرانی، نمونه موردی: خانه‌های تاریخی شهر مشهد. *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۶(۴)، ۱۶-۳.

فهیمی فر، اصغر. (۱۳۸۸). جستاری در زیبایی شناسی هنر اسلامی. *پژوهش در فرهنگ و هنر*، ۱(۲)، ۸۲-۷۳.

قرآن کریم. (۱۳۸۴) و قرآن کریم. ترجمه محمد کاظم معزی. چاپ اول، تهران: انتشارات صابرین.

کریمی، محمدصادق و مرادی، ابراهیم. (۱۳۹۹). بازشناخت ابعاد عینی و ذهنی زیباشناسی معماری اسلامی در دوران معاصر؛ مطالعات هنر اسلامی، ۱۶(۳۷)، ۱-۱۷. [doi:10.22034/IAS.2020.108421](https://doi.org/10.22034/IAS.2020.108421)

گروتز، یورگ. (۱۳۸۸). زیبایی شناسی در معماری. ترجمه‌ی جهان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

گروتز، یورگ کورت. (۱۳۹۰). *زیبایی شناسی در معماری*. تهران: پاکداد، جهان‌شاه، همایون، عبدالرء، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

عابدی، محمدحسین و محمدیان یامی، فرزانه. (۱۳۹۷). زیبایی شناسی و بازشناسی اصول آن در معماری اسلامی. *معماری شناسی*، ۱(۴)، ۱۰-۱.

عنابستانی علی‌اکبر و جهانتیغ حسنعلی. (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر بر تجلی حس زیبا شناختی سکونتگاه‌های روستایی منطقه سیستان. *مسکن و محیط روستا*، ۳۷(۱۶۳)، ۷۵-۹۰. [doi: 10.22034/37.163.75](https://doi.org/10.22034/37.163.75)

نیک مرام، امین. (۱۳۹۳). طراحی مرکز مطالعات آرایه‌های معماری با رویکرد زیبایی شناسی هندسی. رساله کارشناسی ارشد. دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

Abdullah Ali, F. (2018). The Influence of Le Corbusier On the emergence of the Aesthetic Values in the Modern Architecture of Cyprus. *Journal Of Contemporary Urban Affairs*, 2(1), 1-12.

doi.org/10.25034/ijcua.2017.3651.

Abreu P.M. (2018) Sustainable Aesthetic in Architecture. In: Leal Filho W., Mifsud M., Pace P. (eds) Handbook of Lifelong Learning for Sustainable Development. *World Sustainability Series*, 321-357.

doi.org/10.1007/978-3-319-63534-7_22.

Bhise, A, (2018), Aesthetics in Architecture, *International Journal of Engineering Research*, 7(3), 325-328. doi.org/10.5958/2319-6890.2018.00086.7.

Britannica (2009). Britannica online encyclopedia Retrieved 2009/10/27, from <http://search.eb.com/eb/article-25607>.

Cheung, K.Sh. (2022). The economics of architectural aesthetics: Identifying price effect of urban ambiances by different house cohorts. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 49(6), 1741-1756. [doi: 10.1177/23998083211064625](https://doi.org/10.1177/23998083211064625).

- Coburn, A., Vartanian, O., & Chatterjee, A. (2017). Buildings, Beauty, and the Brain: A Neuroscience of Architectural Experience. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 29(9), 1521-1531 doi.org/10.1162/jocn_a_01146.
- Franco B, A. (2019). Our Everyday Aesthetic Evaluations of Architecture. *British Journal of Aesthetics*, 59(4), 393-412. doi.org/10.1093/aesthj/ayz018.
- Furman, A. N. (2018). The Freedom of Aesthetics. *Architectural Design*, 88(3), 68-75. doi.org/10.1002/ad.2303.
- Hardarson, A. (2016). Modernist aesthetics and building defects: a study of how building defects are dealt with in architectural literature, Nordisk Arkitekturforskning The Nordic Association of Architectural Research, Proceeding Series 2016:1, Nordic Academic Press of Architectural Research in cooperation with Faculty of Architecture and Fine Art, NTNU Homepage: <http://arkitekturforskning.net/na>.
- Stankovic, D., Tanic, M., & Cvetanovic, A. (2019). The impact of intelligent systems on architectural aesthetics, E3S Web of Conferences, 110-01044. SPbWOSCE. doi.org/10.1051/e3sconf/20191001044.
- Kontson, K. L., Megjhani, M., Brantley, J. A., Cruz-Garza, J. G., Nakagome, S., Robleto, D, Contreras-Vidal, J. L. (2015). Your Brain on Art: Emergent Cortical Dynamics During Aesthetic Experiences. *Frontiers in Human Neuroscience*, 9. doi.org/10.3389/fnhum.2015.00626.
- Lestari, K., & Alamsyah, B. (2019). Enhancement Technology Aesthetics of Architecture Modern. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 10(01), 47-53. <https://ssrn.com/abstract=3554915>.
- Mahdavinejad, M., Bahtoei, R., Hosseinikia, S. M., Bagheri, M., Motlagh, A. A., & Farhat, F. (2014). Aesthetics and Architectural Education and Learning Process. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 4443-4448. doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.963.
- Moore MA, R.L. (2019). *Art, Architecture and Aesthetics: Evelyn Waugh and the Visual Arts*. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Leicester.
- Ståhlberg-Aalto, F. (2019). The aesthetics and architecture of care environments: a Q methodological study of ten care environments in Japan and the European countries of Finland, Sweden, the UK, France and Austria, Aalto University publication series DOCTORAL DISSERTATIONS, 175/2019.
- Uzunoglu, S. S. (2012). Aesthetics and Architectural Education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 51, 90-98. doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.124.
- Vartanian, O. (2015). *Empirical aesthetics: hindsight and foresight*. In *The Cambridge Handbook of the Psychology of Aesthetics and the Arts*. P.L. Tinio & J.K. Smith, Eds.: 6-34. Cambridge, UK: Cambridge University Press.4
- Vinchu, G.N., Jirge, N., & Deshpande, A. (2017). Application of Aesthetics in Architecture and Design. *International Journal of Engineering Research and Technology*, 10(1), 183-186
- Zhang, J. (2020). analysis on the aesthetics of the architectural form based on Image Cognition. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 2, 1261-1271. doi.org/10.24205/03276716.2020.368.

How to cite this article:

Mohammadiyan, F., Azar, A., & Shafizade, A. (2025). The Evolution of Historical Houses of Tabriz Metropolis from the Perspective of Visual Perception (Case Study: Houses in Qajar Period of Tabriz). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 19(4), 61-78.

ارجا به این مقاله:

محمدیان، فاطمه؛ آذر، علی و شفیع‌زاده، اسدالله. (۱۴۰۳). م سیر تحول خانه‌های تاریخی کلانشهر تبریز از منظر ادراک بصری (نمونه مورد: خانه‌های دوره قاجار تبریز). *فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، ۱۹ (۴)، ۶۱-۷۸.